

İSMİNİN TERSİNE ETİĞE DOĞRU¹

Dr. Cihan CAMCI
Akdeniz Üniversitesi
Felsefe Bölümü

11 Mayıs 2002 tarihli Radikal'in yorum sayfasında Haim Weiss'in bir yazısı yayımlanmıştı. Yazının başlığı, “*Bu Görevi Kabul Edemem*”, idi. Weiss İsraili. Bizim Mavi Marmara gemisiyle insani yardım amacıyla yola çıkıp, uluslararası sularda uğradığımız müdahaleyi yapan ordunun bir subayı. Mavi Marmara müdahalesindeki askeri operasyon, sivil ölümleri ve yaralanmaları ile sonuçlandı. Bir anlamda, fazla söylenecek bir şey de yok, bu müdahale ve sivil kayıpların savunulacak bir tarafı da... Ne tarafından baksanız kabul edilemez, insanlık dışı, korkunç bir şey.

Bununla birlikte Weiss'in söyledikleri, bizim bugünlerde İsrail'in insanlık-dışı eylemini etik açıdan Müslüman kimliğimizle değil de, kimliğimizin önündeki evrensel bir insanlık kavramıyla tartışıp tartışmadığımızı anımsamamıza yardım edebilir. İsraili tankçı Yüzbaşı Weiss o yazısında;

(İsrail hukukunda) Askeri Kanun ‘açıkça yasadışı bir emir’ kavramını ekleyerek askerlere gayri-ahlaki ya da demokrasinin dayandığı değerlere ters emirleri reddetmek görevini de yüklemiştir. Benim görüşüme göre bu kavram şu anlama gelir: Bir asker kendi ahlaki değerlerine ters düşen bir emirle karşılaşırsa buna itaat etmeyi reddeder (ve devamında da) bu kanun ordunun ve devletin bir askeri, verilen emirleri sadece kendi ahlaki değerlendirmesinden geçerse uygulayacak özerk bir ahlaki varlık olarak gördüğünü gösterir diyordu.

Weiss, İsrail ordusunda 4 yıl görev yapmış bir subay olarak değil, henüz hiçbir kimliğin bakış açısı ile sınırlanmamış bir insan olarak özgür bir seçim yapıyor ve Filistinli'lere karşı insan haklarına aykırı uygulamaları reddettiğini açıklıyor. Bir subayın emirlere uymaması ciddi bir suçtur. Bunu hepimiz biliyoruz. Ama Weiss bize çok iyi bildiğimiz, ancak reel siyasetin karşılıklılığı, mübadeleyi esas alan işleyişi içinde naiflik gibi algılanan, pek de olanaklı görmediğimiz bir başka şeyi anımsatıyor: Etiğin evrensel ve önsel olanağını... Nedir bu olanak? Verili kimliklerin öncesinde, henüz hiçbir kimlikle bağlı değilmiş gibi, insanın yalnızca insan olarak otonom bir varlık

¹ Bu yazı, 3.7.2010 tarihinde Radikal gazetesinde yayımlanmış bir yazının genişletilmiş ve yeniden düzenlenmiş halidir.

olabileceği, değer dediğimiz şeyin ahlak anlamında ancak böyle bir koşulla olanaklı olduğudur. Kimliğimizin önündeki bir gerekliliğe borcumuz gibidir bu olanak.

Bizim Müslüman çoğunluğu olan bir ülke olarak bu tartışmayı Müslüman değilmiş, yalnızca insanmış gibi yapabilmemiz gereklidir diye düşünmemiz, söz ettiğim etiğin evrensel olanağını egzersiz etmemize yarayacaktır. *Müslüman'a karşı Yahudi* karşılıklılığını egzersiz etmekten, verili kimliğimizin önceden belirlenmiş, seçilmemiş, reel politiğin güç mücadelesinde saf tutan perspektifini, perspektifler-üstü ve tam da bu nedenle ve koşulla *insanlık-dışı* denilebilecek bir durumla karıştırmaktan sakınmamız gerekir.

Taraf, Kimlik, İsim ve Borç

Taraf olmak, seçmediğimiz bir kimlikle, bu kimlik tarafından belirleniyor olmak, henüz hiçbir şey seçmeden içine doğduğumuz bir yerde, bir tarafta olmak demektir. Taraf olmak doğadaki her şey gibi neden-sonuç ilişkisine bağlı olmak, sıcakta terlemek, soğukta üşümek, bizden önce çıkmış bir yolda ve bizim için *düz* olan yönde ilerlemektir. Bizden önce tutulmuş bir safa katılmak, yani, çevremizdeki bizim gibi konuşan, aynı kibleye yönelmiş diğer insanların safına katılmaktır. Kimliğimize *evet* demektir. Kimliğimiz, bize verilmiş ismimizdir. Varoluşumuzun adıdır kimliğimiz. Bir armağan olan varoluşun bizi borçlandıran adı... İsmimiz, bizim önümüzde duran, bu anlamda ne olduğumuzu, ne olacağımızı belirleyen şeydir. Kimliğimizle, ismimizle uyumlu olmak, bize verilmiş ismimize, varoluşumuzun bize armağan edilmiş olmasının anlamına borcumuzu ödemektir. Kimlik, uyum sağlamanın konforu, önceden ısıtılmış bir yatağa girmenin huzuru, borcumuzu ödemiş olmanın vaat edilmiş karşılığı, ödüle ulaşmanın önceden çizilmiş, düz bir yolda yürüyüşü işaretleyen haritasıdır. Bu düz yolda yürüyerek, doğru tarafta saf tutarak kimliğimize *evet* der, borcumuzu öderiz. Bu bir zorunluluktur.

Müslümanlık'ta isim vermenin âdetini, inançlı bir arkadaşım yeni doğmuş oğluna ismini nasıl koyduğunu anlattığında, çok ilginç bulmuştum. Bebeği sabah ezanı okunurken annesinin yanında yattığı yerden kucağına almış, ezan bittikten sonra bebeğin kulağına üç kez *Mustafa* diye fısıldamış ve oğlunun adını koymuştu.

Mustafa'nın, seçeceği her şeyin önünde ne olduğunu ve dolayısıyla ne olarak, kim olarak seçeceğini, hangi tarafta saf tutacağını, hangi yolda dümdüz yürürse doğru yolda olmuş olacağını ona fısıldayan bir adı var demektir artık. Borçlandırılmış, karşılığını vermesi gereken, zorunlu olan bir armağan almıştır. Mustafa gibi, diğer Mustafa'lar gibi davranmak zorundadır. Ancak bu sınırdaki bir özgürlüğe sahip olacaktır.

İsminin Önüne Geçmek İçin Merak

Mustafa bir şeyi -Eski Yunanlı'ların felsefenin kökeninde yattığını düşündüğü şeyi merak eder gibi- merak etseydi ne olurdu acaba? Kendisiyle önünde duran isminin arasında bir fark olup olmadığını, isminin önünde durarak bir şeye karar verip veremeyeceğini, “ismi Mustafa değil de, Haim olmuş olsaydı nasıl bir seçim yapması gerekirdi” diye merak etseydi söz gelimi. Henüz hiçbir adı yokken ne yapması gerektiğini belirleyen bir gereklilik (olanaklı ve zorunlu) olsaydı, bu gerekliliğe olan borcunu, fizik dünyadaki kimliklerimiz, ismimizle olan borcumuzun önündeki bu (fizik dünyada olmadığı için yeri, *topos*'u, bu anlamda kendisi olmayan) borcu, nasıl ifa ederdi, diye merak ettiğinde, ne olurdu acaba? “Henüz hiç kimse olmamış gibi, hiçbir kimlikle bağlı değilmiş gibi, böylece herkes, farklı isimlerde, farklı kimliklerde olan herhangi biri olarak var olabilecek olsaydı nasıl seçimler yapardı” diye düşünmüş olurdu. Böylece, artık (ve henüz) tüm kimliklerin, tüm isimlerin ve bu önceden verilmiş, seçilmemiş tüm belirlenmişliğin önünde olmayı düşünmüş olurdu. Yalnızca insan olarak karar vermenin, seçim yapmanın, henüz hiçbir yola çıkmamış gibi ve gerçekliği önceleyen bu olanakla, artık tüm yollara çıkabilirmiş gibi var olmanın, karar vermesinde etkili olmasının yolunu açmış olurdu.

Merak etmek, bir şeyin orijinine, ilk önce ne olarak var olduğuna ilişkin hayret, ilgi duymak, bunu düşünmek, Yunanlı'lar için *Pathos* duymak demektir. Felsefenin çıkış noktası ve anlamı, işte bu anlamda düşünmek demektir. Bu kökensel düşünme gereğini, modern insanın ötekiyle bir arada yaşama ve bunun olanaklılığının kökeni olarak düşünmesi ise etik demektir. Etik, bu anlamda, insan düşüncesinin ilksel, arkaik olanaklılık koşulunu, kendisini önceleyen verili değerlerin önünde, henüz bu değerleri oluşturan kimlikler, bakış açıları, kültürel kodlar, kısaca isimler, henüz etkili olmadan önce var olan bir olanak olarak düşünmek gerekliliği demektir. Bu kimlikler fizik dünyada kendilerini önceleyen bir etkiye açık değillerdir. Ancak insan düşüncesinin böyle bir etki varmış gibi hayal etmesi, bu kimliklerin, isimlerin önünde, henüz hiçbir isim almamış, hiçbir isme borçlanmamış, böylece her ismi alabilirmiş gibi bir olanağı açık tutar. Haim Weiss bunu yapmıştı.

İsmine ve borcuna karşı çıkmış, isminin ve borcunun tersine doğru, geriye, daha kökensel, orijinal bir borcu, kendisi olmayan, ama ödenmesi gereken bir borcu ödeme gerekliliğine doğru gitmişti. Sanki akan bir suyun içinde akan suyla birlikte ileriye doğru akmanın konforunu bırakmış, düzüne, dümen suyunun önceden çizilmiş rotasında, “doğru” tarafta saf tutmanın kolayına kaçmamıştı. Onun yerine, bir akarsuyun kaynağında, henüz su hiçbir tarafa akmadan önce, her tarafa akabilmenin olanağına doğru geriye gitmiş, bu kökensel, orijinal kaynakta özgür seçim olanağını hayal etmişti. Ece Ayhan’ın, “Azizim, güzel atlar da güzel şiirler gibidirler / Öldükten sonra da tersine yarışrlar, vesselam!” dediği gibi tersine, isminin önündeki, kökenindeki, ilk başlangıç, *arkhe* olarak önündeki insanlığa doğru, isminin, kimliğinin tersine yarışmış, başlangıçtaki gerekliliğine uzanmıştı.

Bir İskambil Destesi Olarak *Biz*

Nedir Weiss’in bize gösterdiği olanak? Biz dediğimiz şeyin, kimliğimizin kökenini merak etme olanağıdır. Bunu bir iskambil destesi olarak düşünebiliriz. Oyun kartlarının nerede ve ne zaman ortaya çıktığı tam olarak bilinmiyor. Ama sembollerin bugünkü şekilleriyle kullanılmalarının 14. yüzyıl Fransa’sına dayandığı düşünülüyor.

O tarihlerde, Fransa’da dört sınıf vardı ve iskambil kağıtlarındaki kupa, maça, karo ve sinek bu dört sınıfı temsil ediyordu. Kupa bir kalkanı andıran şekli ile asil sınıfı ve kiliseyi, maça bir mızrağın ucunu çağrıştıran şekli ile orduyu, karo ticari deniz işletmelerinin eşkenar dörtken kiremitlerinden esinlenerek orta sınıfı, sinek ise yonca yaprağına benzeyen şekli ile köylüyü temsil ediyordu. Bugün briç, poker veya benzeri oyunlarda, kupanın en değerli, sineğin ise en değersiz kart olmasının nedeni işte bu sınıflamadır. Weiss’i bu destede joker olarak düşünebiliriz. Joker, bu kâğıt destesindeki hiyerarşinin ötesindedir. Hem hiç bir kâğıt değildir hem de her kâğıdın yerine geçebilir. Ancak hiç kimse olmak herkes olabilme olanağını açık tutar. Bu nedenle Weiss önce İsraili olmaktan dışarıya çıkmış, hiç varolmamış gibi yeniden, başkası olarak varolma olanağını açmıştır. Weiss joker gibi, hiç kimsenin doğuştan gelen kimliğini seçmemiş olduğunu anlamıştır.

Hiç kimse olmak imkânsızdır. Hepimiz bizi önceleyen bir *biz* sınırının içine doğarız. Bu anlamda ahlakın imkânsızlığını biliriz. Ama “Özgürlük yoktur; dünyada her şey yalnızca doğanın yasalarıyla uyumlu olarak meydana gelir.” (Kant, 1929: 485) diyen Kant’ın aynı zamanda, “Doğa yasalarıyla

uyumlu olan nedensellik, dünyadaki görünümünün tümünün türediği tek nedensellik değildir.” (Kant, 1929: 484) dediğini de biliriz. Kant, bu antinomideki paradoksu, doğa yasalarının nedenselliğinin de olabilmesi için bir başlangıcı, mutlak bir başlangıç anlamında bir başlangıcı varsaymamız gerektiğini söyleyerek aşıyordu. Özgür özne (*personalitas moralitas*), psikolojik öznenin (*personalitas psychologica*) belirlenimi altında olduğu doğa yasalarının önündeki bu başlangıç noktasında, psikolojik öznenin tabi olduğu doğa yasalarının önünde ve ötesinde seçme özgürlüğü olan özne demektir. Bu anlamda özgür, yani ahlaki özne, psikolojik öznenin doğanın yasalarıyla (verili kimlikler diye okuyun) uyum içinde belirlenerek mutlu olma koşuluna bağlı değildir. Amacı yalnızca bu anlamda değerli olan bir mutluluk değildir. Özgür özne, bu bağlamda Weiss, İsraililik türünün homojen yapısında, diğer İsraili’lerle türdeş kaldıkça, verili kimliklerle sınırlı kalıyor demektir. Saf aklın matematik antinomilerinde türdeşliğin dışında, *henüz hiçbir türün sınırlarıyla belirlenmemiş bir özgürlük* hayal edemeyiz. Bunun nedeni matematiksel olarak zamanda geriye ve ileriye gitmemizin bize, heterojen bir fark ve bu farkın olanaklı kılacağı bir dinamizm sağlayamamasıdır. Saf olanaktan edimsel zorunluluğa geçiş için dinamik antinomiye kullanabiliriz. Bu sayede, hiçbir nedenin sonucu olmamış, kendinde neden, *causa noumenon* olarak eyleyebiliriz. Kant bunu şöyle anlatıyor:

Dinamik antinomiye bunu hiç gerektirmez. Söz konusu olan yer kaplayanın boyutlarıysa, o zaman bütün parçalar kendi aralarında ve bütünle türdeş (homojen) olmalı; buna karşılık neden ile etkinin bağlantı içine sokulmasında gerçik türdeşlik bulunabilir, ama zorunlu değildir; çünkü nedensellik kavramı (ki onun aracılığıyla bir şeyden hareket ederek ondan farklı bir şey konur) türdeşliği gerektirmez. (Kant, 1977: 53)

İşte Weiss bu anlamda İsraili olarak türdeşleri gibi iyi olmakla yetinmemiş, İsraili olmanın ve insan olmanın tür-cins birlikteliğini hayal gücüyle bir araya getirmiş, aradaki uzamsal mesafeyi aşmış, İsraililik’in tersine, insanlığa doğru uzanmıştı. Weiss, aşkınsal özne (*personalitas transcendentalis*) olma olanağını, verili kimlikleri aşmak için kullanmış ve özgürleşmişti. Yukarıda söz ettiğimiz, ilk başlangıçtaki henüz belirlenmemiş olma olanağını merak etmenin önemini Kant da görüyordu elbette. Verili kimliklerin ötesine geçmek için duyulan merakı bir olanak ve aynı zamanda zorunluluk olarak düşünebileceğimizi bize aklımızın emrettiğini söylüyordu. Aklımız bize, bir olanaksızlığın tersine doğru gidebileceğimizi, doğa yasalarıyla belirlenmiş olmamıza karşın, hiç kimse değilmiş gibi hayal etme olanağını gösteriyordu. Aklımız bize, bu olanağı zorunluymuş gibi kabul edebileceğimizi söylüyor; *yapmalısın çünkü yapabilirsin* diyordu. Weiss, ahlakın imkânsızlığına karşın olanağının önemini hatırlatır bize. Hiçliğin olmayan pozisyonunda,

tüm olanaklara eşit mesafede bekler. Tam da bu sayede, kendisini hem İsraili hem de insan gibi hayal etmesinin olanağına sahip olur. Tıpkı bir jokerin hem sinek hem de kupa olma olanağı gibi... İskambil destesindeki kâğıtlar, aynı destenin içinde ve kapsamındaki homojen, türdeş bir diziyeye ait olma özelliği ile sınırlıdır. Değerleri, heterojen bir başlangıç noktasında seçmedikleri varoluşlarıdır. Joker, henüz bu destenin belirleniminde değilmiş gibi, destenin dışında, önünde duruyor ve heterojen bir farkın olanağını kullanarak, bu destenin kuralları henüz kendisini bağlamamışken sahip olabileceği bir özgürlüğü temsil ediyor. Rawls'ın *veil of ignorance* pozisyonunu anımsatır. Joker, Kant'ın *bloße position* dediği bu boş pozisyondan, belirlenmemişliğin olanağıyla, dinamik antinominin heterojen kendinde nedeni olarak, hiçbir nedenin sonucu olmadan eylemde bulunabilir. İyi olan ancak böyle bir eylem sonucunda değerli olur. İyilik, Yunus Emre'nin "Sen kendine ne sanırsan/ ayruğa da onu san/ dört kitabın manası/ budur eğer var ise" deyişi gibi, bu eylemden evrensel bir maksime uzanış umududur. Weiss'in gösterdiği, Mustafa'nın da göstereceğini umduğumuz, varolan verili kimliklerin ve değerlerin ötesinde, özgürmüşçesine seçebilme umududur.

İyilik, Platon'dan beri varolanın ötesinde umulandır. Aydınlanma bu umudu, kendisini başkasıymış gibi hayal etmenin olanağına tahvil eder. Kendimiz olmamanın, olanaksızlığına karşın değerini anlatır. Doğayı aşan tek değer de budur. Bu sayede *biz* dediğimiz şeyin sınırlarının insanlığa açık oluşunu, iyilik dediğimiz şeyin de, jokermiş ve böylece herkesin yerine geçebilirmiş gibi düşünme olanağı demek olduğunu anlarız.

Haim Weiss'in bize vereceği ilham, İsrail'in insanlık dışı eylemini Müslüman değilmiş gibi, seçmediğimiz bir kimlik olan ismimizin önünde, bir insan olarak görmekte ısrar etmektir. Bunu ne kadar becerabilirsek, reel politığın güç mücadelesinde, perspektifler-üstü bir hümanizm arayışının naif ve olanaksızmış gibi algılanmasına o kadar karşı çıkmış oluruz. İnsanlık-dışı bir şeye karşı çıkmanın bu evrensel olanağa referansla sahici olacağını unutmamış oluruz.

Bugün veya belirli bir gelecekte değil, ama Derrida'nın *gelecek olan* (à-venir) dediği bir zamanda, insan hayal gücünün seçmediği isminin önünde, seçerek değerli kıldığı etik bir olanağının peşine düşmesine o kadar yer açmış oluruz. Bu yer, Derrida'nın *İsim Üzerine Deneme*'de anlattığı, Kant'ın *Sollen*, kavramının yani, gerekir zorunluluk diye çevirebileceğimiz etiğin evrenselliğinin fizik dünyada olmayan yeridir. (Derrida, 2008: 9) Derrida'nın *a-topos*, Yunus Emre'nin *Lâmekân* dediği

bu yer, bizim kimliđimizi seřebileceđimiz, ismimizin tersine, etiđin olanaktan zorunluluđa ađtıđı yoldan gidebileceđimiz yerdir. Derrida'nın onu, isminin tersine yarıřmanın olmayan borcu olarak gerekliliđi, yani ahlakı nasıl dűřünebileceđimizi anlatıřını Műslűman olanlara hatırlatıp bitirmek istiyorum:

...Onu, dokunulmadan kalanı, kavranılamaz olanı, olası olmayanı, hem çok yakın hem de sonsuzca uzak olanı her tűrlű műbadelenin ve armađanın ۆtesinde her řeyi alan onu gۆstermeye koyulur. Onu, borç olmaksızın hűlű *gereken* olarak, *zorunluluk* olarak onu.

REFERANSLAR

- Derrida, J. (2008) *İsim Üzerine Deneme*, çev. Melih Başaran, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Kant, I. (1929) *Critique of Pure Reason*, çev. Norman-Kemp Smith, New York: Palgrave.
- Kant, I. (1977) *Prolegomena*, trans. and intro. by Ellington W. James, Hackett Publishing Company.